

MATERIÁLIE

Skládanky v lahvích, díla trpělivosti a dovednosti

K zajímavým dokladům lidové zbožnosti a zručnosti našich předků bezesporu patří skládanky v lahvích, kterým se také říkalo lahve trpělivosti, díla dovednosti, oltářiky, golgoty či kalvárie v lahvích, fľaše trpezlivosti, Geduldfaschen, Bergbauflaschen, Eingerichte nebo v Maďarsku türeleműveg. Jak z názvů vyplývá, díla stejného charakteru existovala mimo českých zemí rovněž na území středního Slovenska (Banskoštiavnicko), Maďarska, Rakouska i Německa (Saské Krušnohoří).¹ Trojrozměrná zobrazení světského nebo náboženského charakteru sestavená ve skleněných lahvích otvorem v hrdle, představovala díla nezměrné trpělivosti, umu a lidské vynalézavosti. Rozkvět jejich výroby nastal v 18. a 19. století, kdy dostupnost a rozšiřující se sortiment sklářských výrobků zasáhl do života téměř všech vrstev společnosti. Skleněné nádoby původně patřily mezi drahocenné předměty, které se v lidových vrstvách téměř nevyskytovaly. Mohla si je z finančních důvodů dovolit pouze šlechta a zámožní měšťané. Teprve ve druhé polovině 18. století se začalo zjednodušenou technologií vyrábět méně kvalitní levnější zboží určené pro potřeby všech sociálních skupin obyvatel. Hranaté víceboké lahve se v minulosti používaly k uchovávání tekutin, lihových nápojů, vína nebo léčiv. Naskládání na sebe a následně umístění do beden se snadno převážely, čímž usnadňovaly přepravu zboží tekutého charakteru. Malované či jinak zdobené sloužily jako dárky k svatbám, křtinám či jiným významným událostem v životě člověka. Tyto však pro obyvatele venkova zůstávaly zbožím spíše reprezentačním a měly charakter osobního upomínkového předmětu.² Mezi ně náležela také díla dovednosti a trpělivosti.

Přestože lahve trpělivosti pro svou zanedbatelnou estetickou hodnotu stály dlouho stranou odborné veřejnosti, zachovalo se jich v muzejních sbírkách poměrně velké množství.³

V národopisných sbírkách Slezského zemského muzea evidujeme kolekci třinácti kusů skleněných nádob s vloženou aranží.⁴ Jedná se o práce v čirých skleněných čtyřbokých lahvích obdélníkového nebo čtvercového půdorysu, ale také v lahvích válcovitých s kruhovým půdorysem. Starší typy nádob, do nichž se vkládaly skládanky, představují čtyřboké lahve o obsahu cca 1,5–2 litry. Vyráběly se foukáním skla sklářskou píšťalou do dřevěných forem. Zřetelná

asymetrie korpusu vyplývá z charakteru ruční výroby. Charakteristické jsou pro ně zaoblená nebo zešíkmená ramena, zesílené prohnuté dno se stopou po odstřihnutí skla a sekundárně nastavené válcovité hrdlo, většinou zakončené oblým prstencovitým ústím. Tento typ se dá považovat za variantu pozdně barokního lahvového skla a vyráběl se pro širší spotřebitelské vrstvy v méně kvalitní sklovině v období od 80. let 18. století do konce 19. století. S rozvojem sklářství a zaváděním poloautomatizované sériové výroby lahvového skla se na konci 19. století začalo s výrobou tzv. lisofoukaných lahví strojové produkce. Pro ně byl charakteristický symetrický vzhled, šev v obvodové diagonále jako stopa po spojích dvojdielné formy, vyšší válcovité hrdlo s prstencovitým ústím, obdélníkový průřez a oblá ramena. Širší stěny lahve byly tvarovány obdélníkovým nahoře obloukovitě vyklenutým vlysem. Na rovném nebo vpadlém dně lahví se obvykle vyskytovala plastická kalibrace. Dochované datované artefakty dokládají výrobu těchto lahví v období od konce 19. do poloviny 20. století.⁵ Od první poloviny 19. století se s oblibou využívaly ke vkládání aranží také válcovité sklenice z čirého skla. Výroba všeobecně rozšířených a oblíbených typů skládanek však pokračovala v průmyslově vyráběných lahvích i ve 20. století.

Samotné lahve nás však zajímají nejen po stránce výroby, ale především z hlediska své druhotné religiózní a dekorativní funkce. Vkládané montáže - výsledek neprofesionální činnosti, které zahrnujeme do kategorie výtvarného kutilství, dokumentují řemeslně technickou dovednost a trpělivost svých tvůrců.⁶ Skládanky se většinou vyráběly jako díla na památku, pro okruh blízkých známých nebo na zakázku pro zájemce. V dobách špatné sociální situace se však staly také důležitým doplňkovým zaměstnáním. V tradičním venkovském prostředí lahve s náboženským obsahem často sloužily jako domácí oltářiky k osobní zbožnosti. Lidé si je pravděpodobně kupovali na poutích, jarmarcích nebo se šířily podomním obchodem. Spolu s jinými devočními byly umísťované ve svatém koutě, na komodě nebo na stole. Často se v nich vyskytoval výjev Ukřižování s Ježíšem na kříži nebo jen krucifix obklopený symboly Kristova umučení. Jednalo se o různé nástroje, tzv. Arma Christi, které byly použity při ukřižování Krista nebo s ním úzce souvisely. Zobrazoval se výběr z přibližně třiceti různých nástrojů, jejichž počet a kombinace nebyly

Obr. 1: Práce havířů v dole, 2. polovina 19. století.

Etnografická podsbirka SZM, inv. č. N 7003.
Foto Kamil Valušek.

1 Alena KALINOVÁ, *Skládanka v láhvi*, in: S. Brouček – R. Jeřábek (edd.), *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, 3. díl, Praha 2007, s. 902–903; Rút LICHNEROVÁ, *Vkladačky vo fľaši v zbierkach slovenského múzea v Banskej Štiavnici*, Zborník Banského múzea 14, 1989, s. 132.

2 Takovými nejvýznamnějšími obřadními lahvičkami, které na venkově zdomácněly, byly tzv. prysky, šestiboké lahvičky s nízkým úzkým hrdlem zdobené svatebními texty a symboly. Výzdoba byla provedena emailovými barvami. Původně se používaly při křtech a při svatebních obřadech, kdy se do nich naléval alkohol.

3 Stejně artefakty evidované v muzejních sbírkách na Moravě zpracovala také např. Marta KONDRVÁ, *Lidové oltářiky v láhvi – golgoty, ve sbírkách Slovákckého muzea v Uherském Hradišti*, Slovácko 52, 2010, s. 39–47. Prostřednictvím výstavy *Díla dovednosti* (15. 12. 2004 – 26. 2. 2005) prezentovala tuto část zlidovělého umění ze sbírek Moravského zemského muzea autorka Alena Kalinová. Na Slovensku se tematice věnovala R. LICHNEROVÁ, *Vkladačky vo fľaši*, s. 131–147; Eva LOVÁSOVÁ, „Bana vo fľaši“ z roku 1762 v *zbierkach Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici*, Zborník Slovenského banského múzea 19, 2003, s. 129 – 133 nebo Katarína KONEČNÁ, *Fľaše trpezlivosti - história a súčasnosť*, Remeslo – umenie – dizajn 1/3, 2000, s. 28–29. K významným dílům patří také monografie rakouských autorů Otty FITZE a Petera HUBERA, *Bergmännische Geduldfaschen: Inhalt und Verbreitung bergmännischer Eingerichte aus dem Gebiet der ehemaligen österreichisch-ungarischen Monarchie und aus deutschen Bergbaurevieren*, Wien 1995.

4 Slezské zemské muzeum (dále SZM), Etnografická podsbirka, inv. č. N 442, N 443, N 498, N 499, N 500, N 2440, N 7002, N 7003, N 7004, N 7005, N 7006, N 7007, N 7008.

5 Karel J. STRELEC, *Historické fľašové sklo*, Martin 1992, s. 14–15.

6 Karel SEVERIN, *Kutilství v lidovém prostředí*, Umění a řemesla 21/2, 1979, s. 28; Richard JEŘÁBEK, *Výtvarná kultura lidu (Pokus o systematizaci lidového a zlidovělého umění)*, Umění a řemesla 31/2, 1989, s. 2–11.

přesně vymezeny.⁷ Řidčeji se objevovala jiná témata, zejména figurální scéna narození Páně, výjevy ze života Ježíše Krista a Panny Marie, kněz s ministranty před oltářem nebo architektura kostela se zařízeným interiérem. Odlišný okruh představovaly lahve se světskými motivy. Obvykle se v nich objevovaly scény ze života horníků v dole. Jejich sestavování patřilo mnohdy k oddechové činnosti samotných horníků nebo obyvatel z hornických lokalit, kteří si také jejich výrobou přilepšovali k výdělku.⁸ Méně často se v lahvích vyskytovala aranžmá poutníků nebo pastýřů v přírodě, modely lodí či atributy různých řemesel.

K základním používaným materiálům při tvorbě skládanek patřila skleněná lahev a dřevo. K doplňkovým pak textil, nitě, papír, kovové fólie, sušené i umělé květy, skleněné i voskové ozdoby, kost a v případě hornické tematiky někdy i minerály. Vlastní kompozici tvůrce vytvářel podle předem promyšleného plánu. Nejdříve požadovanou stavbu sestavil mimo lahev a následně ji rozebral na díly takové velikosti, aby se daly protáhnout úzkým dlouhým hrdlem lahve. Jednotlivé části pak vkládal pomocí různých tvarovaných pinzet, jehel, kleští, dlouhých drátků a provázků do lahve, kde je postupně slepoval a stavěl do požadovaného tvaru. Vrcholem práce pak bylo opatřit lahev zátkou s jedním nebo dvěma příčně zaklíněnými kolíky, které znemožňovaly její opětovné otevření.

Ze záznamů v přírůstkových a inventurních knihách v etnografické podsbírce Slezského zemského muzea lze vyčíst, že nevelký soubor skládanek v lahvích byl do sbírek postupně získán v průběhu 40. – 60. let 20. století. Soubor obsahuje jednu lahev s hornickou tematikou a dvanáct se sakrální. Jedná se převážně o práce neznámých autorů, různé provenience, vyrobené přibližně v období od druhé poloviny 19. století do poloviny 20. století. Autoři těchto montáží někdy zanechali své jméno nebo iniciály, popř. datum a další údaje na některé části konstrukce, nejčastěji na spodní straně podstavy. Většinou však zůstali anonymní. Pouze ve dvou případech lze v naší kolekci na základě nápisu určit místo výroby.⁹ V ostatních případech

Obr. 2: Kalvárie, 60. léta 19. století.
Etnografická podsbírka SZM, inv. č. N 2440.
Foto Kamil Valušek.

Obr. 3: Kalvárie, datováno 1897.
Etnografická podsbírka SZM, inv. č. N 442.
Foto Kamil Valušek.

Obr. 4: Kalvárie, datováno 1866.
Etnografická podsbírka SZM, inv. č. N 499.
Foto Kamil Valušek.

se můžeme pouze domnívat, že místo výroby lahve trpělivosti alespoň přibližně koresponduje s lokalitou, odkud byl předmět do sbírek získán.

Jediným příkladem skládanky v lahvi s havířskou tematikou, tzv. Flaschenfüllarbeit, je exponát, který se do sbírek dostal v roce 1960, převodem ze zrušeného muzea v Horním Benešově.¹⁰ Zde můžeme oprávněně uvažovat o tom, že neznámý autor toto dílo dovednosti vytvořil přímo v Horním Benešově, případně v jeho okolí, neboť se jedná o území, kde se rudy těžily od 13. až do konce 20. století a havířská tradice zde byla poměrně živá.¹¹ Vlastní kompozice, představující práci havířů v zlatorudném dole, je umístěna ve staré vysoké lahvi s obdélníkovým půdorysem. Jedná se o lahev z nekvalitního bublinatého skla, s nasazeným hrdlem a odlepkem ve dně. Technologicky spadá její výroba přibližně do přelomu 18. a 19. století, z čehož přibližně odvozujeme také vznik aranže. Základní konstrukční prvky dolu tvoří dřevěné nosné pilíře kruhového průřezu, natřené oranžovou barvou, spojující dvě podlaží. Základny jednotlivých podlaží jsou zhotoveny z dřevěných navzájem slepených destiček, přičemž dolní jsou natřené zelenou barvou a horní bez barvy. V horním patře, které evokuje ústí dolu, stojí rumpál a pod ním šachta se spuštěným dřevěným žebříkem. Nad žebříkem stojí mistr, který dohlíží

¹⁰ SZM, Etnografická podsbírka, inv. číslo N 7003, v – 27 cm, d – 10 cm, š – 7,5 cm, získán do sbírek převodem ze zrušeného muzea v Horním Benešově v roce 1960.

¹¹ <http://podzemi.solvayovylomy.cz/histhor/histhor.htm> [citováno ke dni 12. 3. 2021].

⁷ Jan ROYT, *Křesťanské ikonografii*, Sušice 2010, s. 103 – nejstarší vyobrazení Arma Christi se na západě objevují v 9. století (Utrechtský žaltář, kolem roku 830); Jan ROYT, *Slovník biblické ikonografie*, Praha 2006, s. 167–170.

⁸ Zuzana DENKOVÁ, *Ludové umění baníků v sbírce Slovenského banského múzea*, Muzeológia a kultúrne dedičstvo 7/2, 2019, 7:2:137–151; O. FITZ – P. HUBER, *Bergmännische Gedulflaschen*.

⁹ Listky s bližšími údaji se dochovaly v lahvích s inventurními čísly: N 442 (*Majtan Franc. Roku 1897 Napamatku*), N 499 (*Gebaut in Jahre 1866 von J. K. ... Hengersdorf K. K. Öst Schlesien*), N 2440 (*Augu... 1861*), N 7008 (*V Hlučíně, 13. 4. 1949, P. P.*).

na práci dvou horníků. Jeden z nich točí klikou u rumpálu a vytahuje vědro s horninou, druhý ji odváží vrchovatě naloženou na trakaři. V podzemí se nacházejí tři figurky horníků, z nichž jeden sedí a prohlíží si zlatonosnou rudu. Další dva původně stáli u haldy vytěžené lesknoucí se rudy a čekali na spuštění prázdného vědra. V průběhu času došlo k odlepení a pádu figurek a k uvolnění prvku představujícího vytěženou horninu. Předmět znázorňující horninu autor vyřezal ze dřeva a pokryl zlatou folií. Minerály, častý výzdobný prvek prací s havířskou tematikou, se v této lahvi nevyskytuje. Zajímavostí je umístění stromu připomínajícího palmu do podzemí. Dřevěné vyřezávané postavy, rozmístěné na jednotlivých poschodích modelu, představují rázovitou práci lidového řezbáře. Všechny jsou opatřené polychromií a jejich výška se pohybuje mezi 5,5–6 cm. Miniaturní zjednodušená řezba a polychromie vystihuje typické znaky havířské uniformy. Předák je oblečený v černém kabátci zdobeném knoflíky a bílých kalhotách, havíři v červených kabátcích a v černých nebo modrých kalhotách zasunutých do vysokých holínek. Všichni mají u pasu přivázanou hornickou kůži, tzv. flek, na který si horníci sedali při sjíždění žlabem v dole nebo si ji podkládali pod kolena při práci. Pokrývky hlavy, u všech postav stejné, tvoří vysoké černé válcovité čepice s oranžovými šikmými pruhy. Hrdlo lahve uzavírá dlouhý dřevěný válcovitý kolík, který je proti vytažení zabezpečený dvojistou petlicí.

K nejstarším prostorovým aranžím v lahvi se sakrální tematikou patří Kalvárie, kterou se podařilo do sbírek zakoupit v Polském Těšíně v roce 1954.¹² Dno této čtyřhranné lahve vyplňuje dřevěný rám, do něhož zapadá dřevěná základna černé barvy zdobená zlacením. V základně je upevněn jednoduchý dřevěný kříž polepený v horní části zlacenou folií s Ježíšem Kristem a v dolní části tiskem oválného tvaru s polopostavou Máří Magdaleny. Po obou stranách kříže stojí dřevěné sloupky s nalepenými reliéfně tištěnými zlacenými anděly, kteří nesou nad hlavami mísy s ručně malovanými kyticemi. Právě na jedné ze dvou papírových květinových kytic se zezadu nachází tištěný nápis *Augu...1861*, z čehož vyvozujeme, že skládanka v lahvi byla vyrobena neznámým autorem přibližně v 60. letech 19. století. Do nádoby před kříž umístil autor několik atributů Kristova umučení. Jedná se o tři hřeby, kladivo a kleště. Kladivem a hřebem byl Ježíš přibit ke kříži. Kleště symbolizují nástroj, jímž byly hřeby při snímání Kristova těla z kříže vytaženy. V zadní části se o příčné rameno kříže opírá žebřík a kopí, na němž byla původně nabodnuta houba. S pomocí žebříku bylo Kristovo tělo snato z kříže a kopí s nabodnutou houbou symbolizuje houbu s octem, kterou římský setník Stefaton nabídl Kristovi k utišení žízně. Druhé kopí, které se pravděpodobně v průběhu času uvolnilo, stojí zaklíněné v rohu lahve. Tímto kopím měl římský voják Longinus Kristovi probodnout bok, aby se zjistilo, zda je mrtvý.¹³ Celou lahev vyplňují stromkové růže stojící v květináčích po bocích obrázku s Máří Magdalenou a dvě kytice z červeno-modro-bílo-zelených květů upevněné na dlouhých stoncích, umístěné v zadní části za křížem. Květinová výzdoba je vyrobena z textilu a drátků. Hrdlo lahve uzavírá masivní dřevěný čep zevnitř opatřený petlicí.

K nejhodnotnějším dílům ve sbírkách patří dvě lahve s dvoustranně řešeným výjevem.¹⁴ U lahve s inventárním číslem N 442 je oboustranně využitou centrální dominantou výjevu velký dřevěný zlacený kříž vsazený do základny ze zkřížených trámů. Samotné trámy jsou v ne-

rovném dně podepřeny a vyrovnány nožkami. Z jedné strany ke kříži s korpusem Krista, formovaného z tlačeneho plechu, přiléhá oltářní mensa. Je oblepena oltářní pokrývkou zhotovenou z barevného papíru. Ze tří stran stůl lemuje jemná bílá paličkovaná krajka. Uprostřed stolu stojí monstrance, dvě svíce ve svícnu a kytice konvalinek v bílých květináčích. Dvě svíce ve vysokých svícnech jsou umístěny také na vyvýšeném stupni po bocích oltářní mensy. Z druhé strany scéna symbolizuje Kristovo ukřižování. Uprostřed kříže je umístěný vystřižený obrázek s Nejsvětějším srdcem Ježíše Krista a v dolní části litografický tisk s Pannou Marií. Kompozici doplňuje vysoký žebřík, houba napíchnutá na dlouhé žerdi, kopí, kladivo a kleště připevněné na kříži, třtina a palice okovaná dlouhými hřeby. V pravém rohu stojí vysoký sloup, na němž sedí kohout. Bývá zobrazován jako připomínka Kristovy předpovědi, že ho sv. Petr zapře dříve, než zakokrhá a skončí noc. V levém rohu je v základně zapíchnutý meč, symbolizující zbraně římských vojáků zatýkajících Krista. K základně byl původně přilepený také džbán, jenž použil Pilát, aby si umyl ruce, když Krista odsoudil na smrt a liturgická nádoba připomínající ciborium. V současnosti jsou tyto předměty uvolněné a leží volně na dně nádoby. Prostor po bocích lahve vyplňují zelené větvičky z vlákna připomínajícího mech. Všechny ostatní komponenty v lahvi jsou vyřezané ze dřeva a zdobené polychromií. Oltářík patří k těm výjimečným, u nichž se dochovala datace a jméno autora. Údaje si můžeme přečíst na bílé papírové kartě umístěné na dně lahve. Uprostřed kartičky je přilepený vystřižený barvotiskový obrázek s rukopisným nápisem: „*Majtan Franc. Roku 1897 Napamatku*“. Lahev je uzavřena mohutnou polokulovitou dřevěnou zátkou zakončenou jednoduchým křížkem, která je zevnitř proti vytažení zajištěna příčným dřívkem.

Druhé dvoustranně komponované dílo dovednosti, u něhož známe také datum výroby, má inventární číslo N 499. V roce 1949 ho daroval do sbírek Jaroslav Josef Bábek, farář z Neplachovic.¹⁵ Podle kurentem psaného nápisu na lístku umístěném na dně lahve „*Gebaut in Jahre 1866 von J. K. ... Hennersdorf K. K. Öst Schlessien*“ (Hennersdorf K.(aiserlich) K.(önigliche) Öst (erreichische) Schlessien) se dovídáme, že golgotu v lahvi postavil v roce 1866 autor s iniciálami J. K. z Jindřichova ve Slezsku.¹⁶ Sousoší Kalvárie s Pannou Marií a sv. Janem Evangelistou, kteří pokorně vzhlížejí k Ježíši Kristu na kříži, je upevněno do dřevěné zeleně natřené základny s vyvýšeninou, která zaplňuje dno lahve. Prostý kříž s vyřezávaným tělem Ukřižovaného se zlacenou bederní rouškou nese cedulku s nápisem INRI, což znamená Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum, tedy Ježíš Nazaretský, král židovský. Zručně vyřezané plastiky, jejichž výška se pohybuje mezi 6-7 cm, jsou citlivě polychromovány. V podstavci po bocích kříže jsou zapuštěny v základně dvě lucerny, které podle tradice drželi vojáci při zatýkání Ježíše Krista. V úpatí kříže má své místo zlacená monstrance, kalich, džbány na tácku a svítilna. Před monstrancí byla v minulosti přilepena lebka se zkříženými hnáty, která se však postupem času uvolnila. Z druhé strany je ke kříži připevněna trnová koruna, zkřížené kopí a hubka na dlouhé tyči. V místě zkřížení plane velké červené srdce. Nechybí zde žebřík, kohout na sloupu ani důtky používané k bičování Krista při cestě na Golgotu. V dolní části kříže jsou umístěné hrací kostky, symbol losování o Kristův oděv, měšec s třiceti mincemi, které Jidáš dostal za zradu, svítilna a koš s nástroji. Celek po bocích doplňuje aranžmá z umělých květů zhotovených

12 SZM, Etnografická podsbírka, inv. č. N 2440, v – 27,5 cm, d – 11 cm, š – 7,5 cm; zakoupeno do sbírek v roce 1954 v Polském Těšíně.

13 J. ROYT, *Kristus*, s. 92.

14 SZM, Etnografická podsbírka, inv. č. N 442, v (včetně zátky s křížkem) – 34,5 cm, d – 12 cm, š – 7,5 cm, zakoupeno do sbírek v roce 1949 od Františka Zukala z Petrovic; inv. č. N 499, v – 25 cm, d – 11 cm, š – 11 cm, do sbírek daroval v roce 1949 farář Jaroslav Josef Bábek z Neplachovic.

15 Farář Jaroslav Josef Bábek, (Kroměříž 9. 2. 1880 – Neplachovice 6. 9. 1953; farářem v Neplachovicích 28. 2. 1912 – 6. 9. 1953) daroval do sbírek SZM celkem tři oltáříky v lahvi. Po jejich srovnání můžeme říci, že nevykazují žádné společné výtvarné znaky, jsou zhotoveny různou technikou a při jejich výrobě byly použity různé materiály. Jedná se o práci více autorů.

16 *Hennersdorf K. K. Öst. Schlessien*“ tzn. Jindřichov v Císařsko-královském Rakouském Slezsku (okr. Bruntál) viz: [https://cs.wikipedia.org/wiki/Jind%C5%99ichov_\(okres_Brunt%C3%A1l\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Jind%C5%99ichov_(okres_Brunt%C3%A1l)) [citováno ke dni 18. 5. 2021].

Obr. 5: Sloupový oltář, 2. polovina 19. století.
Etnografická podsbírka SZM, inv. č. N 7002.
Foto Kamil Valušek.

Obr. 6: Kalvárie, přelom 19. a 20. století.
Etnografická podsbírka SZM, inv. č. N 500.
Foto Kamil Valušek.

Obr. 7: Kalvárie, přelom 19. a 20. století.
Etnografická podsbírka SZM, inv. č. N 498.
Foto Kamil Valušek.

z textilu a jemných drátků. Lahev uzavírá dřevěný modře natřený čep s kuželovitým vrškem opatřený žlutou petlicí. Tato lidová práce je dokladem zručnosti a dokládá vysoké estetické cítění svého tvůrce.

Trochu jiného typu je skládanka v lahvi s čtvercovým půdorysem.¹⁷ Jedná se o největší lahev z kolekce, do níž neznámý autor umístil sloupový oltář. Před oltářem na schodech stojí kněz v adoračním postoji a za ním volně leží původně klečící ministrant. Figurky kněze a ministranta mají hlavičky a končetiny zhotovené z vosku. Obě částečné ceroplastiky jsou oblečené do rituálních rouch.¹⁸ Architekturu oltáře tvoří dřevěná sloupová konstrukce zhotovená z rovných a vyřezávaných sloupů. Přední sloupy zdobí zlacení a polychromie. Zadní sloupy jsou polepeny papírovými obrázky s vystřiženými světcí. Na příčných zlacených břevnech visí zlacené lampy. Samotný oltář se skládá z dřevěné mensy pokryté tylovým plátnem s krajkou. Na oltářním stole stojí drobný krucifix, v jehož spodní části je umístěn barevný tisk s výjevem adorace

¹⁷ SZM, Etnografická podsbírka, inv. č. N 7002, v – 27 cm, d – 11 cm, š – 11 cm, získáno do sbírek po r. 1945 z Jesenicka.

¹⁸ Při výrobě figurek ceroplastik se vosk mísil s terpentýnem a pokračovalo se technikou modelování jako z hlíny nebo se roztavený vosk nalil do dřevěných, později sádrových forem. Šlo většinou o sošky svatých, které se následně domalovaly a doplnily o prvky z papíru či textilu. (viz: Miloš MELZER, *Voskářství*, in: S. Brouček – R. Jeřábek (edd.), *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, 3. díl, Praha 2007, s. 1153; Luboš KAFKA, *Dárek z pouti, poutní a poutové umění*, Jihlava 2009, s. 209, 223.

Nejsvětější Svátosti a nad krucifixem drobná barevná litografie s Nejsvětější Trojicí nalepená na papírový krajkový podklad. Na stole leží také kalich, dva svícny a několik liturgických knih. Po bocích oltářního stolu stojí ve vysokých zlacených svícnech dvě svíce. Ze zadu je na miniaturním krucifixu uprostřed oltáře připevněná oválná cedulka s nápisem *Andenken*. Dlouhé hrdlo lahve uzavírá ze dřeva řezaná modrá zátka s nalepeným tištěným obrázkem s výjevem Poslední večeře Páně, která je opatřená uvnitř příčným břevnem a utěsněna pryskyřicí. Práci můžeme podle tvaru lahve a vpadlého dna, se stopou po ustříhnutí skla, datovat do 2. poloviny 19. století.

K menším příkladům skládanky v hrnaté lahvi patří práce neznámého autora získaná do sbírek darem v roce 1949 opět od J. J. Bábka z Neplachovic.¹⁹ Od ostatních prací se odlišuje použitým materiálem. Jednoduché schematicky řezané komponenty - kříž, kopí, houba na tyči, kohout na sloupu, kalich, kleště a kladivo, žebřík, džbán, bič a meč, připevněné v základovém kříži, jsou vyřezané z bělené kosti. Po stranách kříže bez korpusu Spasitele stojí dvě větší kytice s barevnými drobnými textilními květy a v rozích lahve čtyři vlněná klubíčka. Lahev je opatřena

dřevěnou uzávěrou s půlkulatým vrškem, zevnitř zaklíněnou příčkou, v tomto případě již zalomenou. Aranžé byla vytvořena pravděpodobně na přelomu 19. a 20. století.

Třetím dílem dovednosti darovaným do sbírek J. J. Bábkem z Neplachovic, je Golgota umístěná v lahvi válcovitého tvaru.²⁰ U této lahve není dlouhé hrdlo sekundárně nastavené, ale je foukané vcelku a pouze opatřené oblým prstencovitým ústím. Lahev má zesílené prohnuté dno se stopou po odstříhnutí skloviny. Všechny emblémy ukřižování jsou vyřezány z měkkého světlého dřeva bez povrchové úpravy. Základový kříž leží na suchém mechu vyplňujícím dno lahve. Centrálně připevněný kříž bez Kristova těla je z obou stran doplněn kopími, pochodní a cedulkou s iniciálami INRI. Do paty kříže jsou vetknuty tři hřeby. V jednotlivých ramenech základového kříže jsou pak připevněny další atributy Kristova umučení. Vpředu stojí na sloupu, jež má připomínat sloup, u něhož byl Spasitel bičován, stylizovaný kohout s provazem omotaným kolem nohou. Vpravo kleště a kladivo, vzadu žebřík a džbán, vlevo důtky. Na dně lahve leží uvolněné kostky, symbol losování o Kristův oděv. Hrdlo uzavírá dlouhá dřevěná ucpávka v podobě kolíku s kuželovitým zakončením, proti vytažení zabezpečeném dlouhou

¹⁹ SZM, Etnografická podsbírka, inv. č. N 500, v – 21 cm, d – 9,5 cm, š – 7 cm, do sbírek daroval v roce 1949 farář Jaroslav Josef Bábek z Neplachovic, předmět pochází z Jindřichova ve Slezsku.

²⁰ Tamtéž, inv. č. N 498, v – 24 cm, průměr dna - 12 cm, do sbírek daroval v roce 1949 farář Jaroslav Josef Bábek z Neplachovic, předmět pochází z Vicherkova hospodářství z Kamence.

západkou. U této lahve díky zapomenutému provázku omotanému kolem kolíku můžeme pozorovat, jakým způsobem tvůrci zabezpečovali lahve proti otevření. Dřevěná ucpávka musela přesahovat v hrdle dovnitř, téměř až k samému kříži. Samotná nožka měla ve spodní části otvor, kterým se protáhla nit, na níž byl přivázaný kónický klínek. Při zavírání lahve se pomocí nitky vtáhl klínek svým tenčím koncem do otvoru v nožce, kde se pevně zasunul. Při vtahování klínku se nitka přidržovala za oba konce a po jeho zasunutí se za jeden konec vytáhla ven. Pokud zátka obsahovala dvě západky, byla práce na uzavření lahve dvakrát těžší a můžeme říci, že ji vykonávali pouze velmi zkušení a trpěliví tvůrci.

Výjev Ukřižování umístěný v lahvi s kulatým dnem patří k menším příkladům svérázného projevu neznámého lidového tvůrce z Hlučínska²¹. Kříž sestavený z červeně zbarvených dřevěk polepený pásy zlatohnědého papíru je vetknutý do základny ve stejném barevném provedení. Na něj jsou připevněny vystřižené a podlepené fragmenty devoční grafiky - Ježíš Kristus, zarmoucená Matka Boží a Máří Magdalena, které nejsou kolorovány. V zadní části jsou v základně zapíchnuty základní nástroje Kristova umučení, jejichž rukojeti jsou zešíkma omotány úzkými modro-oranžovými proužky papíru. U nohou Krista je nalepen bílý papírový lístek s ručně psaným nápisem „Zum Andenken“. Lahev má na dně vylisovanou kalibraci 200. Krátká dřevěná ucpávka s chybějícím příčným klínkem je zalitá pravděpodobně černým voskem.

Jediný oltářík umístěný v lahvi válcovitého tvaru nazelenalé barvy byl získán převodem ze zrušeného muzea v Horním Benešově.²² Jedná se opět o starší typ foukaného skla. Stopy ruční sklářské práce jsou vidět zejména na vpadlém dně, kde došlo k odklepnutí od sklářovy píšťaly. Krucifix s emblémy Božího umučení - kopí a tyč s houbou, kleště, meč, žebřík, palice a kohout, stojí v základovém kříži uloženém v mechu, který vyplňuje nerovné dno lahve. V polychromii převládá terakotová a černá barva. K uzavření hrdla slouží dřevěný kolík v podobě dlouhého hřebu, který je zevnitř zabezpečený petlicí.

Poslední čtyři díla dovednosti jsou uzavřena ve válcovitých různě velikých lahvích mladšího typu. Vyznačují se symetrickým vzhledem, stopou po spojích dvoudílné formy na bocích lahve a vyšším válcovitým hrdlem s prstencovitým ústím. Můžeme je datovat přibližně do první

Obr. 8: Kalvárie, přelom 19. a 20. století, Hlučínsko.

*Etnografická podsbírka SZM, inv. č. N 7007.
Foto Kamil Valušek.*

Obr. 9: Kalvárie, 2. polovina 19. století.

*Etnografická podsbírka SZM, inv. č. N 7004.
Foto Kamil Valušek.*

Obr. 10: Kalvárie, 1. polovina 20. století.

*Etnografická podsbírka SZM, inv. č. N 443.
Foto Kamil Valušek.*

poloviny 20. století. V největší z nich, v ½ litrové lahvi s vylisovanou kalibrací 500 na dně, je uzavřena velmi naivní a schematicky pojatá Kalvárie.²³ Ústřední kříž s nalepeným vystřiženým obrázkem Ježíše Krista a Marie klečící u jeho nohou je zapuštěný v jednoduchém základovém kříži. Dvoubarevný hnědobílý tisk je podlepený tvrdým papírem. Atributy umučení – tři hřeby, kopí, kleště, žebřík, houbu na tyči a důtky, jsou zpracovány v zjednodušeném podání a rozmístěny v ramenech základového kříže. Kříž ani ostatní předměty nejsou opatřeny polychromií, nýbrž obaleny barevným staniolem. V tomto případě lahev uzavírá nízký korek bez petlice.

Dalším exemplářem jednoduché až naivně pojaté skládanky v lahvi je práce neznámého autora z Bukovce u Jablunkova.²⁴ Krucifix vetknutý do základového kříže doplňuje vystřižený tištěný korpus Krista. Po jeho bocích jsou umístěny drobné litografie zobrazující výjevy z dětství Ježíše. Vpředu je do nosného kříže zapíchnuta figurka kohouta s ocasem z bílého pírká, nádoba se třemi hřeby a čtyři červené zápalky symbolizující pochodně, jež používali vojáci při cestě do Getsemanské zahrady. Vzadu za krucifixem jsou umístěny ostatní nástroje Božího umučení, vyřezané z měkkého světlého dřeva, bez polychromie. Výjimku tvoří příčky žebříku zhotovené

²¹ Tamtéž, inv. č. N 7007, v - 14 cm, průměr dna - 4,5 cm, získáno do sbírek v roce 1962 převodem ze zrušeného muzea v Hlučíně.

²² Tamtéž, inv. č. N 7004, v - 15 cm, průměr dna - 7,5 cm, do sbírek získáno v roce 1960 převodem ze zrušeného muzea v Horním Benešově.

²³ Tamtéž, inv. č. N 443, v - 18 cm, průměr dna - 8 cm, starý muzejní majetek, bez bližších údajů.

²⁴ Tamtéž, inv. č. N 7005, v - 16 cm, průměr dna - 6,5 cm, získáno do sbírek v roce 1962 sběrem v Bukovci u Jablunkova.

Obr. 11: Kalvárie, 1. polovina 20. století.
Etnografická podsbírka SZM, inv. č. N 7005.
Foto Kamil Valušek.

Obr. 12: Kalvárie, 1949.
Etnografická podsbírka SZM, inv. č. N 7008.
Foto Kamil Valušek.

Obr. 13: Kalvárie, 1. polovina 20. století.
Etnografická podsbírka, inv. č. N 7006. Foto
Kamil Valušek.

ze zkrácených červených zápalek. Ze dřeva řezanou ucpávku jistí západka. Na dně nádoby můžeme najít kalibraci s číslem 300. Lahev se dochovala bohužel částečně poškozená.

Jednou z mála lahví, u nichž se můžeme setkat s datací a místem výroby, je exponát získaný do sbírek Slezského zemského muzea v roce 1962 převodem ze zrušeného muzea v Hlučíně.²⁵ Papírový štítek s tužkou psaným nápisem „V Hlučíně 13. 4. 1949 P. P.“ tvůrce přilepil na spodní stranu základového kříže. Samotný krucifix s nalepeným barvotiskovým obrázkem ukřižovaného Krista a cedulkou s nápisem INRI vyplňuje celou lahev. Scénu doplňují mučící nástroje. Vpředu tři hřeby, kleště, kladivo, dűtky, pochodeň a tyč s houbou. Vzadu pak zkřížené kopí s žebříkem a tři kostky. Vyřezaný dřevěný kříž i podstavec jsou natřeny červenohnědou olejovou barvou, avšak nástroje jsou bílé a černé. Hrdlo lahve uzavírá krátká korkový čep opatřený úzkým dřívkem zapíchnutým do nejvyššího břevna krucifixu. Tímto opatřením je krucifix upevněn a stabilizován ve fixní poloze. Příčné břevno v tomto případě chybí. Lahev má na dně vylisovanou kalibraci s číslem 250.

Nejmenší Golgota je uzavřena v lahvi opatřené na dně kalibrací 150.²⁶ Jedná se o třetí dílo dovednosti získané z oblasti Hlučínska. Jednoduše řezaný kříž nemá povrchovou úpravu. Je upev-

²⁵ Tamtéž, inv. č. N 7008, v - 15 cm, průměr dna – 6 cm, získáno do sbírek v roce 1962 převodem ze zrušeného muzea v Hlučíně.

²⁶ Tamtéž, inv. č. N 7006, v (včetně zátky) - 16 cm, průměr dna – 5 cm, získáno do sbírek v roce 1962 převodem ze zrušeného muzea v Hlučíně.

něn stejně jako u jiných aranží v jednoduchém základovém kříži umístěném do mechu. V ramenech základny pak samostatně stojí kopí, houba na tyči, žlutě natřený žebřík, fialová pochodeň s červeným zakončením a drobnější prvky jako kleště, kladivo, kohout a džbán. Uvolněná drobná plastika Krista spolu s dalšími volnými komponenty - hřeby a třemi hracími kostkami, leží volně na dně lahvičky. Zajímavostí je dlouhá dřevěná v horní části ozdobně tvarovaná zátku, opatřená petlicí, kterou ještě navíc zajišťuje příčně zaklíněný kolíček. Vyřezané komponenty postrádají větší uměleckou hodnotu. V tomto případě se jedná o klasickou kutilskou práci.

Podle množství artefaktů stejného charakteru, dochovaných v národopisných sbírkách Slezského zemského muzea, můžeme konstatovat, že se jednalo o činnost v regionu poměrně oblíbenou. Hlavním záměrem převážně anonymních autorů však nebyl ani tak estetický výsledek, nýbrž demonstrace pracnosti a obtížnosti díla, které dosahovali specifickými postupy. Tytéž znaky nacházíme u podobných artefaktů také v okolních muzeích.

Ostravské muzeum eviduje ve sbírkách 16 kusů exemplářů.²⁷ Ve 14 z nich se vyskytuje motiv Ukřižování. V jedné lahvi je hornický výjev a v další jsou umístěny tkalcovské nástroje – cívky a motovidlo. Bližší informace o výrobcích se dochovaly pouze v jedné lahvi (inv. č. 18039), na jejímž dně se nachází nápis: „22. 7. 1863, K. Jarosch, Wächter aus Donhbarkeit“. V přírůstkové knize pak existuje záznam, že se jedná o práci havíře z Ostravy. K zajímavým exponátům patří také lahev (inv. č. 19597), v níž se ve dvou patrech vyskytuje Boží hrob a výjev Ukřižování.

V Muzeu Novojičínka v Novém Jičíně a v pobočkách, které podléhají pod správu tohoto muzea, se vyskytuje celkem 17 montáží v lahvích. Z toho přímo v Muzeu Novojičínka 11 kusů,²⁸ v Muzeu ve Frenštátě pod Radhoštěm tři kusy²⁹ a v Centru tradičních technologií v Příbore

²⁷ Ostravské muzeum, inv. č. 15328 (Kalvárie); inv. č. 15329 (Kalvárie); inv. č. 15330 (Kalvárie); inv. č. 15331 (Kalvárie, z Janovic); inv. č. 15332 (tkalcovské nástroje); inv. č. 15333 (Kalvárie); inv. č. 15334 (Kalvárie); inv. č. 16113 (hornický výjev); inv. č. 16579 (Kalvárie); inv. č. 16580 (Kalvárie, z Orlové); inv. č. 18039 (Kalvárie, nápis: „22. 7. 1863, K. Jarosch, Wächter aus Donhbarkeit“); inv. č. 19087 (Kalvárie, z Ostravy); inv. č. 19556 (Kalvárie, z Hlučína); inv. č. 19568 (Kalvárie); inv. č. 19597 (Kalvárie a Boží hrob); inv. č. 20142 (Kalvárie).

²⁸ Muzeum Novojičínka, inv. č. N-2372 (Kalvárie); inv. č. N 2373 (poutníci odpočívající pod stromem, nápis: „od autora Jo. Berger – malíř v Novém Jičíně“); inv. č. N-2374 (Kalvárie); inv. č. N-2377 (Kalvárie); inv. č. N-2378 (Kalvárie); inv. č. N-2379 (řemeslné atributy); inv. č. N-2385 (Kalvárie); inv. č. N-2545 (Kalvárie); N-5769 (Kalvárie); N-4132 (Kalvárie, z Bílovce); N-6410 (Kalvárie, z Bílovce).

²⁹ Muzeum ve Frenštátě pod Radhoštěm, inv. č. N 303/Fr (Kalvárie, z Frenštátu p. R.); inv. č. N 1251/Fr (Kalvárie); inv. č. N 1932/Fr (Kalvárie).

také tři kusy.³⁰ Do 15 lahví jsou vloženy skládanky s různě ztvárněným motivem Kalvárie a atributy umučení Páně a pouze dvě lahve mají téma odlišné. V jedné z nich (inv. č. N 2373) se objevuje netradiční námět s dřevěnými malovanými figurkami poutníků odpočívajícími pod stromem. Strom tvoří dřevěné oboustranně popsané desky se jmény, znázorňující hierarchii světské a církevní moci. Právě u této lahve se dochovala poznámka, že ji zhotovil autor Jo. Berger – malíř z Nového Jičína.³¹ V druhé z nich (inv. č. N 2379) jsou vloženy předměty vztažující se k tkalcovskému řemeslu doplněné množstvím složených pruhů bílého plátna.

Informace o autorech postrádáme také u souboru lahví trpělivosti evidovaných ve sbírkách Muzea v Bruntále.³² V kolekci 12 skleněných nádob se vyskytuje osm skládanek s motivem Golgoty a jedna sestava s knězem a dvěma klečícími ministranty před oltářem (přír. č. 2641/63). Tato jako jedna z mála je opatřená lístkem s datací 1810 a signaturou autora FS. Ostatní lahve obsahují motivy světské. K nejzajímavějším patří hornický výjev odehrávající se ve třech poschodích (přír. č. 3717/63). V další lahvi se nachází atributy tkalcovského řemesla – cívky a motovidla (přír. č. 1849/63) a třetí obsahuje model plachetnice (přír. č. 2642/63).

V Městském muzeu v Krnově evidují devět děl dovednosti, z nichž sedm zobrazuje oblíbený motiv Ukřižování a dva kusy tkalcovský nástroj – motovidlo s navinutou přízí.³³ Jedná se o lidové anonymní práce, jejichž provenience ani přesnější doba vzniku není známa.

Ve sbírkách Muzea Těšínska v Českém Těšíně se nachází šest kusů lahví s aranží Ukřižování.³⁴ K nejstarším patří dílo (inv. č. S 23), v němž se dochoval nápis „*Johan 1814 Hugos (?) Majster Stolar*“. Zvláštností je také vyřezávaný pravoslavný kříž umístěný v ploché lahvi z bílého skla (inv. č. S 4013). Jedná se údajně o práci zajatce z první světové války.

V Muzeu Hlučína v Hlučíně evidují v pomocné evidenci pouze jednu sestavu v lahvi, jež obsahuje atributy Kristova umučení. Toto dílo vytvořil neznámý autor a pochází z okolí Hlučína.

V Muzeu Jesenicka v Jeseníku nemají ve sbírkové evidenci zapsáno ani jedno dílo trpělivosti.

Po srovnání a komplexním vyhodnocení předmětů v uvedených muzeích na území Slezska můžeme říci, že v dané oblasti se největší oblibě těšily díla trpělivosti s náboženským obsahem, nejčastěji s výjevem Ukřižování nebo symboly Kristova umučení. Tyto práce poukazují na to, jak různorodě a nápaditě dovedl věřící člověk realizovat symboliku příběhu o Ježíšově utrpení a smrti. Představy jednotlivých neznámých tvůrců odráží nejen řezba, ale zejména výběr nástrojů umučení a jejich aranžování v prostoru, uvnitř skleněné lahve. Právě tento malý omezený prostor nutil tvůrce zachovávat jistý ustálený tradiční motiv se zřetelnou vypovídací schopností. Těch několik případů dochovaných prací s hornickou tematikou dokládá, že i toto téma bylo lidem blízké a odráželo jejich práci. Hornické motivy představují samostatnou tradiční skupinu, charakteristickou pouze pro hornické oblasti.

30 Centrum tradičních technologií Příbor, inv. č. Př 915 (Kalvárie); Př 1413 (Kalvárie); Př 1417 (Kalvárie).

31 Pravděpodobně se jedná o Ignaze Johanna Bergera (8. 7. 1822 Nový Jičín – 29. 6. 1901 Vídeň).

32 Muzeum v Bruntále, přír. č. 1789/63 (Kalvárie); přír. č. 1791/63 (Kalvárie); přír. č. 1793/63 (Kalvárie); přír. č. 1802/63 (Kalvárie); přír. č. 1803/63 (Kalvárie); přír. č. 1849/63 (tkalcovské nástroje); přír. č. 1904/63 (Kalvárie); přír. č. 1921/63 (Kalvárie); přír. č. 2641/63 (oltář s knězem a ministranty, 1810, sign: FS); přír. č. 2642/63 (plachetnice); přír. č. 3617/63 (Kalvárie); přír. č. 3717/63 (hornický výjev).

33 Městské muzeum Krnov, přír. č. 1155/61 – 1160/61 (Kalvárie); přír. č. 1161/61 (motovidlo s přízí); přír. č. 1162/61 (Kalvárie); přír. č. 1163/61 (motovidlo s přízí).

34 Muzeum Těšínska, S 23 (Kalvárie, signováno *Johan 1814 Hugos (?) Majster Stolar*); S 4013 (Kalvárie); S 6602 (Kalvárie); H 14528 (Kalvárie); H 19450 (Kalvárie); H 22446 (Kalvárie).

V současnosti tvůrci montáží většinou upustili od náboženských námětů a stavění kompozic v lahvích se posunulo do oblasti kuriozit.³⁵ Předpokládejme, že soubor skládanek v lahvi zpracovaný v této podobě umožní širší poznání těchto předmětů z výrobního aspektu a přispěje k identifikaci možných lidových tvůrců, kutilů a mistrů trpělivosti.

PhDr. Miroslava Suchánková
Slezské zemské muzeum
suchankova@szm.cz

35 Petr PAULIŠ – Martin BENEŠ, *Zbyšek Smutný – mistr oživující starou hornickou tradici*, Minerál 11/6, 2003, s. 446–449.